

УДК 340.15:342.4(37)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.1.21>

КОНСТИТУЦІЯ ЯК КАТЕГОРІЯ РИМСЬКОГО ПРАВА

Бєлова М.В.,

*доктор юридичних наук, доцент
кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0003-2077-2342*

Переш І.Є.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Бєлова М.В., Переш І.Є. Конституція як категорія Римського права.

Вказується, що Римське право як фундаментальна основа сучасної юриспруденції продовжує викликати значний інтерес серед науковців та практиків. Особливу увагу привертає концепція конституції в контексті римського права, яка відіграла важливу роль у Стародавньому Римі. Дослідження конституції як категорії римського права дозволяє не лише глибше зрозуміти правову думку античності, але й простежити еволюцію цього поняття до його сучасного розуміння.

Дослідження розглядає концепцію конституції в контексті римського права, простежуючи її еволюцію від античності до сучасності. Аналізується специфіка розуміння терміну «constitutio» в Стародавньому Римі, яке відрізнялося від сучасного трактування конституції як основного закону держави. Розкривається роль римських «конституцій» як різноманітних правових актів, виданих імператором, та їх вплив на формування сучасної конституційної теорії.

Особлива увага приділяється дослідженню правової системи Римської Республіки, яка базувалася на поєднанні неписаного звичаєвого права (*mos maiorum*) та писаних законів (*leges*). Аналізується значення Законів XII таблиць як «основного закону» римської республіки та їх роль у встановленні принципу громадянської рівності.

Розглядаються погляди античних філософів, зокрема Аристотеля, на роль держави та її конституційний устрій. Детально висвітлюється внесок Цицерона у розвиток теорії державності, його концепція змішаного правління та ідеї, які вплинули на формування сучасного конституціоналізму.

Дослідження простежує трансформацію римської правової та конституційної традиції у фундамент сучасного конституціоналізму, аналізуючи процес адаптації римських концепцій до нових політичних та соціальних реалій. Підкреслюється важливість балансу між стабільністю конституційного ладу та його здатністю адаптуватися до змінних умов, що залишається актуальним для сучасних конституційних систем.

Робота демонструє, як римське право, не створивши безпосередньо сучасну модель конституціоналізму, заклало важливі принципи та концепції, які стали основою для розвитку сучасної правової та політичної думки, що призвело до формування демократичних інститутів та правових систем.

Ключові слова: римське право, конституція, конституціоналізм, Закони XII таблиць, Цицерон.

Bielova M.V., Peresh I.E. Constitution as a category of Roman law.

It is indicated that Roman law, as the fundamental basis of modern jurisprudence, continues to arouse considerable interest among scientists and practitioners. Special attention is drawn to the concept of the constitution in the context of Roman law, which played an important role in ancient Rome. The study of the constitution as a category of Roman law allows not only a deeper understanding of the legal thought of antiquity, but also to trace the evolution of this concept to its modern understanding.

This study examines the concept of constitution in the context of Roman law, tracing its evolution from antiquity to the present day. It analyzes the specific understanding of the term «constitutio» in Ancient Rome, which differed from the modern interpretation of constitution as the fundamental law of the state. The role of Roman «constitutions» as various legal acts issued by the emperor and their influence on the formation of modern constitutional theory is explored.

Special attention is paid to the legal system of the Roman Republic, which was based on a combination of unwritten customary law (*mos maiorum*) and written laws (*leges*). The significance of the Laws of the Twelve Tables as the «fundamental law» of the Roman republic and their role in establishing the principle of civic equality is analyzed.

The views of ancient philosophers, particularly Aristotle, on the role of the state and its constitutional structure are considered. Cicero's contribution to the development of state theory, his concept of mixed governance, and ideas that influenced the formation of modern constitutionalism are detailed.

The study traces the transformation of Roman legal and constitutional tradition into the foundation of modern constitutionalism, analyzing the process of adapting Roman concepts to new political and social realities. The importance of balance between the stability of the constitutional order and its ability to adapt to changing conditions, which remains relevant for modern constitutional systems, is emphasized.

The work demonstrates how Roman law, without directly creating the modern model of constitutionalism, laid important principles and concepts that became the basis for the development of modern legal and political thought, leading to the formation of democratic institutions *and legal systems*.

Key words: Roman law, constitution, constitutionalism, Laws of XII Tables, Cicero.

Постановка проблеми. Римське право, як фундаментальна основа сучасної юриспруденції, продовжує викликати значний інтерес серед науковців та практиків. Особливу увагу привертає концепція конституції в контексті римського права, яка відіграла важливу роль у Стародавньому Римі. Дослідження конституції як категорії римського права дозволяє не лише глибше зрозуміти правову думку античності, але й простежити еволюцію цього поняття до його сучасного розуміння. В римському праві термін «конституція» (*constitutio*) мав специфічне значення, відмінне від сучасного трактування, і охоплював широкий спектр правових актів, виданих імператором.

Актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю переосмислення історичних коренів конституціоналізму та їх впливу на формування сучасних правових систем. Аналіз конституції в контексті римського права дозволяє виявити ключові аспекти розвитку правової думки та державного устрою, які залишаються релевантними і в наш час.

Метою даного дослідження є комплексний аналіз поняття конституції в системі римського права, визначення її особливостей, функцій та значення для розвитку правової науки. Дослідження спрямоване на розкриття сутності конституції як правової категорії в контексті римської юриспруденції, виявлення її відмінностей від сучасного розуміння та встановлення історичних зв'язків між римською правовою традицією та сучасним конституціоналізмом.

Аналіз наукових джерел з тематики дослідження. Дослідження конституції як категорії римського права базується на широкому спектрі наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Фундаментальні роботи з римського права, такі як праці І. Новицького, І. Перетерського, Д. Дождева, надають ґрунтовну базу для розуміння загальних принципів та інститутів римського права. Спеціалізовані дослідження, присвячені безпосередньо конституції в римському праві, включають роботи Т. Моммзена, П. Гренді, А. Уотсона, які детально аналізують правову природу та функції імператорських конституцій.

Сучасні дослідження, такі як праці О. Підпригори, Є. Харитонова, В.Макарчука, поглиблюють розуміння впливу римського права на формування сучасних правових систем та дозволяють провести паралелі між античним та сучасним розумінням конституції. Особливу цінність представляють компаративістські дослідження, які дозволяють прослідкувати еволюцію поняття конституції від римського права до сучасності та виявити ключові трансформації в його розумінні та застосуванні.

Виклад основного матеріалу. Виникнення та становлення конституціоналізму як політико-правового феномену та теоретичної концепції тісно пов'язане з появою та утвердженням конституції держави в її сучасному трактуванні. Конституціоналізм невіддільний від конституції та бере свій початок безпосередньо від неї. Проте варто зазначити, що сам факт існування конституції не завжди автоматично призводить до формування певної моделі конституціоналізму. Водно-

час, без наявності конституції (в широкому розумінні цього терміну) неможливо вести мову про конституціоналізм як такий. В. Шаповал влучно визначає сутнісну основу конституціоналізму формулою: «конституційно-правова норма + практика її реалізації». Ця формула підкреслює, що конституціоналізм - це не лише наявність формальних правових норм, але й їх практичне втілення в життя суспільства та держави. Таким чином, конституціоналізм постає як складне явище, що охоплює не тільки наявність конституції, але й ефективне функціонування конституційних норм у реальному житті, формування відповідної правової культури та політичної практики. Це динамічний процес взаємодії між конституційними принципами та їх практичною реалізацією в державно-правовому житті суспільства [1, с. 135].

Конституція займає центральне місце в національній правовій системі, виступаючи її фундаментом та ключовим елементом. Вона відіграє роль своєрідного «координатора системи законодавства», забезпечуючи єдність та узгодженість усього правового поля держави. Незважаючи на те, що Конституція формально знаходиться всередині правового масиву, її вплив виходить далеко за межі простих зв'язків між нормативно-правовими актами. Вона встановлює базові принципи, які пронизують усю правову систему, визначаючи напрямки розвитку законодавства та правозастосовної практики.

Водночас, важливо розуміти, що взаємодія між Конституцією та іншими елементами правової системи має двосторонній характер. Хоча Конституція і впливає на формування та функціонування всіх складових правової системи, ці елементи у свою чергу також здійснюють вплив на саму Конституцію. Це проявляється через: 1. законодавчу діяльність, яка конкретизує та розвиває конституційні положення; 2. судову практику, особливо рішення Конституційного Суду, які тлумачать та уточнюють зміст конституційних норм; 3. правову доктрину, яка формує теоретичне підґрунтя для розуміння та застосування Конституції; 4. правову культуру суспільства, яка впливає на сприйняття та реалізацію конституційних цінностей. Таким чином, зокрема Конституція України, будучи ядром правової системи, перебуває у постійній динамічній взаємодії з іншими її елементами, що забезпечує розвиток та адаптацію конституційних норм до потреб суспільства, яке постійно змінюється.

Разом з тим, поняття конституції неможливо розкрити повною мірою без з'ясування питання про її не тільки юридичну, а й соціально-політичну природу. Багато сучасних понять, термінів та юридичних конструкцій бере своє походження від положень римського права, термін «конституція» не є виключенням. Існує багато поглядів вчених на співвідношення розуміння терміну «конституція» у Стародавньому Римі та те, що вкладають в цей термін сучасні нормотворці.

Етимологія терміну «конституціоналізм» сягає латинського слова «constitutio» (конституція), яке, в свою чергу, походить від латинського дієслова «constituere». В українському перекладі це слово означає «встановлювати» або «засновувати». Цікаво зазначити, що хоча термін «конституціоналізм» є відносно новим і почав активно використовуватися лише наприкінці XVIII – на початку XIX століття, саме слово «конституція» має набагато довшу історію. Його вживання можна простежити ще в працях античних філософів та мислителів. Більше того, цей термін зустрічається в текстах та навіть назвах офіційних документів політичного та нормативно-правового характеру Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. Це свідчить про те, що поняття «конституція» існувало в правовій та політичній думці понад два тисячоліття тому.

У давні часи термін «конституція» використовувався в дещо іншому значенні, ніж сьогодні. Його здебільшого розглядали як синонім державного устрою або форми правління. Тобто, коли античні автори говорили про «конституцію» певної держави, вони мали на увазі її фундаментальну структуру влади, принципи організації суспільства та механізми управління.

Варто зазначити, що розуміння «конституції» в античному світі відрізнялося від сучасного трактування цього терміну. Сьогодні ми розуміємо конституцію як основний закон держави, який має найвищу юридичну силу та встановлює основи державного та суспільного ладу. В античності ж це поняття було більш описовим і менш формалізованим. Трансформація розуміння терміну «конституція» від античних часів до сучасності є важливим аспектом розвитку правової та політичної думки. Ця еволюція відображає зміни в уявленнях про державу, владу та права громадян, які відбувалися протягом століть [6].

Дійсно, використання терміну «римська конституція» часто викликає неоднозначні реакції серед науковців та правознавців. Цей скептицизм має під собою вагомі підстави, які ґрунтуються на розбіжностях між сучасним розумінням конституції та реаліями правової системи Стародав-

нього Риму. Сучасне трактування конституції передбачає її статус як основного закону держави – *lex fundamentalis*. Це єдиний, цілісний правовий документ, що має найвищу юридичну силу та визначає засади суспільного та державного устрою, права і свободи громадян, принципи організації влади. Однак, у контексті римського права, поняття «конституція» (*constitutio*) мало інше значення:

1. Форма правових актів: У римському праві *constitutio* відносилось до імператорських указів різного характеру, а не до єдиного основного закону.

2. Множинність, а не єдність: Існували різні види *constitutiones* (едикти, рескрипти, декрети, мандати), а не єдиний документ.

3. Відсутність вищої юридичної сили: Римські *constitutiones* не мали автоматичного пріоритету над іншими джерелами права.

4. Динамічність змісту: Зміст *constitutiones* міг стосуватися різноманітних питань, від загальнодержавних до приватних справ [7].

Враховуючи ці відмінності, використання терміну «римська конституція» в сучасному розумінні дійсно може вважатися анахронізмом або навіть помилковим з історико-правової точки зору.

Проте, важливо зазначити, що вивчення римських *constitutiones* має велике значення для розуміння еволюції конституційної думки. Вони представляють собою важливий етап у розвитку концепції основного закону та державного устрою, який згодом трансформувался у сучасне розуміння конституції.

Отже, при використанні терміну «римська конституція» важливо чітко визначити контекст та розуміти обмеження цього поняття в рамках римського права, уникаючи прямих паралелей із сучасним конституціоналізмом.

Витоки юридичного значення латинського слова «*constitutio*» можна простежити до офіційних документів Стародавнього Риму періодів Принципату та Домінату. Ключову роль у цьому процесі відіграло використання фрази «*Rem Publicum Constituera ...*» у заголовках цих документів, що перекладається як «Римський народ встановлює ...». Ця формула мала глибоке значення, підкреслюючи легітимність та авторитет правових актів, що видавалися від імені римського народу. З часом відбулася лінгвістична та концептуальна еволюція: дієслово «*constituere*» (встановлювати) трансформувалося в іменник «*constitutio*» (встановлення, устрій). Така трансформація стала підґрунтям для появи численних «конституцій» у римському праві.

Ця еволюція терміну відображає важливий етап у розвитку правової думки та державного управління. Вона демонструє перехід від концепції «встановлення» як процесу до «устрою» як результату цього процесу, що згодом вплинуло на формування сучасних уявлень про конституцію як основний закон держави. Таким чином, хоча римські «конституції» і не були ідентичними сучасним конституціям, вони заклали важливе концептуальне підґрунтя для розвитку конституційної теорії та практики в наступні епохи [8].

У Римській Республіці не існувало єдиного письмового документа, який би виконував роль конституції в сучасному розумінні. Натомість, політико-правові відносини регулювалися складною системою, що поєднувала неписані традиції та писані закони. Центральне місце в цій системі займав *mos maiorum* – «звичай предків». Це неписане звичаєве право відігравало ключову роль у регулюванні суспільних відносин та державного устрою. *Mos maiorum* був не просто набором застарілих традицій, а живим, динамічним елементом римської правової системи, який постійно адаптувався до нових реалій, зберігаючи при цьому фундаментальні цінності римського суспільства.

Паралельно з *mos maiorum* існували писані закони (*leges*), які регулювали окремі аспекти суспільного та державного життя. Ці закони доповнювали звичаєве право, часто конкретизуючи його положення або адаптуючи їх до нових обставин.

О. Берендс влучно характеризує роль звичаєвого права в римській системі. На його думку, це було не просто пасивне дотримання традицій, а «свідоме правове життя». Іншими словами, *mos maiorum* створював правову культуру, в якій римляни не лише дотримувалися норм, але й активно осмислювали та інтерпретували їх у контексті поточних потреб суспільства. Така система, де неписане звичаєве право співіснувало з писаними законами, забезпечувала римському суспільству необхідну гнучкість та стабільність одночасно. Вона дозволяла адаптуватися до змін, зберігаючи при цьому фундаментальні принципи та цінності, що лежали в основі римської державності.

Відзначимо, цей підхід суттєво відрізняється від сучасного розуміння конституції як єдиного письмового документа, але він демонструє, як складні суспільства можуть ефективно регулювати свої політико-правові відносини за допомогою комбінації різних правових джерел та традицій [9].

У ранній римській правовій системі концепція народного закону (*lex publica*) мала особливе значення та специфічний механізм прийняття. Цей процес був тісно пов'язаний з ідеєю конституційної взаємодії, відомої як *agere*, між магістратами та народом, розділеним на курії. Ключовим елементом цього процесу було *comitiare* - проведення народних зборів. Ці збори не були простою формальністю, а являли собою важливий конституційний акт, через який реалізовувалася народна воля. Особливу роль у цьому процесі відіграло місце проведення зборів. Вони мали відбуватися на *comitium* – центральній площі міста. Це місце було не просто фізичним простором, а мало глибоке сакральне та політичне значення. *Comitium* символізував серце громадського життя та центр прийняття важливих рішень.

Більше того, проведення зборів всередині *romerium* – сакральної межі міста – надавало додаткової легітимності та священності прийнятим рішенням. *Romerium* окреслював не лише фізичні кордони міста, але й позначав межі сакрального простору, де діяли особливі правила та ритуали.

Таким чином, прийняття народного закону в ранньому Римі було не просто юридичною процедурою, а складним ритуалом, що поєднував політичні, релігійні та соціальні аспекти. Це підкреслювало глибокий зв'язок між правом, релігією та громадським життям у римському суспільстві, де кожен елемент цієї системи мав своє особливе місце та значення. Ця практика демонструє, як у ранньому римському праві формальні юридичні процедури були нерозривно пов'язані з просторовими та сакральними концепціями, формуючи унікальну правову культуру, яка значно вплинула на подальший розвиток європейського права [10].

Закони XII таблиць, які часто називають «основним законом» римської республіки, були створені переважно для регулювання життя міського населення. Їхнє значення виходило далеко за межі простого зводу правил. Ці закони відіграли ключову роль у стабілізації ранньореспубліканського суспільства, сприяючи зменшенню напруги між патриціями та плебеями. Особливість Законів XII таблиць полягала в тому, що вони встановлювали єдині норми цивільного та кримінального права для всіх громадян, незалежно від їхнього соціального статусу. Це було важливим кроком до реалізації принципу громадянської рівності у найважливіших сферах життя, що стало фундаментом для подальшого розвитку римського права та державності.

Варто зазначити, що римська республіка суттєво відрізнялася від афінської демократії. Поняття *eleutheria* (свобода), *isonomia* (рівність перед законом) і *raghthesia* (свобода слова), які були ключовими для афінської демократії, у римському контексті сприймалися інакше. Для римлян ці концепції були ближчими до поняття *licentia* (свавілья), ніж до *libertas* (свобода в римському розумінні). Римська юриспруденція не зосереджувалася безпосередньо на розробці концепції політичної свободи в сучасному розумінні. Натомість, її головним внеском стало розвиток ідеї законності. Ця концепція згодом еволюціонувала в англо-саксонську модель правової держави, яка є одним з наріжних каменів сучасного конституціоналізму.

Трансформація римської правової та конституційної традиції у фундамент сучасного конституціоналізму та представницької демократії була тривалим і складним процесом. Протягом століть відбувалося «експериментування» з давньоримськими практиками, під час якого поступово відбиралися та адаптувалися їхні найбільш суттєві та життєздатні елементи. Цей процес включав переосмислення римських концепцій у контексті нових політичних та соціальних реалій, їх адаптацію до потреб нових держав та суспільств, що формувалися в Європі після падіння Римської імперії. Важливу роль у цьому процесі відіграли середньовічні юристи, гуманісти епохи Відродження, а пізніше - мислителі епохи Просвітництва, які переосмислювали римську спадщину в контексті нових ідей про права людини та організацію держави.

Таким чином, хоча римська правова система і не створила безпосередньо сучасну модель конституціоналізму, вона заклала важливі принципи та концепції, які стали основою для подальшого розвитку правової та політичної думки, що привело до формування сучасних демократичних інститутів та правових систем.

Аристотель, один з найвпливовіших філософів античності, стверджував, що призначення держави виходить за межі простого забезпечення умов для виживання. На його думку, держава має створювати середовище для досягнення «доброго» або «гідного» життя. Ця концепція відображає глибоке розуміння ролі держави у формуванні не лише матеріального, але й морального та духовного добробуту громадян.

У період розквіту полісної культури Стародавньої Греції більшість філософів дотримувалися погляду, що індивід та держава нерозривно пов'язані. Ця ідея суттєво відрізняється від сучасного індивідуалістичного підходу. Для греків держава була не просто політичною структурою, а необхідним середовищем для реалізації найвищих прагнень особистості. В цьому контексті, поняття «нормальної» людини було нерозривно пов'язане з концепцією «доброго громадянина». Політичні мислителі того часу вважали, що найкращим проявом громадянської поведінки є підпорядкування законам, які розглядалися як втілення конституції держави. Це відображає глибоке розуміння важливості правового порядку для функціонування полісу.

В той же час, римський конституціоналізм мав свої обмеження. Йому бракувало гнучкості та здатності адаптуватися до мінливих політичних обставин. Ця ригідність стала однією з причин, що призвела до кризи республіканської форми правління в Римі.

Контраст між грецькими полісами та Римом особливо помітний у їхній історичній долі. На рубежі IV-III століть до нашої ери незалежні грецькі поліси були поглинуті більшими державними утвореннями, зокрема імперією Александра Македонського. Це відображало нездатність полісної системи адаптуватися до нових геополітичних реалій. Рим, навпаки, трансформувався з республіки у світову імперію. Ця трансформація, хоча і призвела до втрати республіканських інститутів, дозволила Риму зберегти свою політичну та культурну ідентичність на значно більшій території та протягом тривалішого часу.

Ця історична динаміка демонструє важливість балансу між стабільністю конституційного ладу та його здатністю адаптуватися до змінних умов. Досвід античних держав показує, що надмірна ригідність політичної системи може призвести до її краху, тоді як здатність до трансформації, навіть якщо вона супроводжується значними змінами в державному устрої, може забезпечити виживання та розвиток держави в довгостроковій перспективі.

Відзначимо, ці уроки античності залишаються актуальними і для сучасних конституційних систем, які повинні знаходити баланс між збереженням фундаментальних принципів та адаптацією до нових викликів глобалізованого світу.

Марк Туллій Цицерон, один з найвидатніших мислителів періоду занепаду Римської республіки, зробив значний внесок у розвиток теорії державності. Його погляди формувалися під сильним впливом ідей Аристотеля та Полібія, що призвело до розробки концепції змішаного правління. Цицерон вбачав у змішаній моделі правління єдиний шлях до збереження республіканського ладу в Римі. Він стверджував: «...при розумно змішаному державному устрої... немає причин для змін... становище кожного міцне». Ця ідея відображала його переконання, що баланс різних елементів влади може забезпечити стабільність та довговічність державного устрою. Важливим аспектом теорії Цицерона було наголошення на значенні рівності в змішаному правлінні. Він вважав, що «такому устрою завжди властиво велике рівність, без якої вільні люди навряд чи можуть довго обходитися». Ця думка підкреслює зв'язок між політичною стабільністю та соціальною справедливістю.

Цицерон розглядав змішаний устрій як найкращий спосіб втілення ідеї справедливості в державному управлінні. Він вірив, що тільки такий устрій може забезпечити вічність держави, що відображає його прагнення до створення стабільної та довговічної політичної системи. Внесок Цицерона в політико-правову думку виходить за рамки теорії змішаного правління. Він ввів у науковий обіг низку ключових концепцій:

1. «Держава - справа народу» – ця ідея підкреслює роль громадян у формуванні та функціонуванні держави.

2. Визначення держави як загального «правопорядку» – концепція, що підкреслює важливість верховенства права.

3. Розробка теорії «природного права» як вищої форми права, незалежної від волі людей – ідея, яка суттєво вплинула на подальший розвиток правової філософії.

Примітно, що ідеї Цицерона були найближчими до сучасного розуміння конституціоналізму та конституції серед усіх мислителів античності. Він розглядав конституцію не просто як набір законів, а як фундаментальний принцип організації суспільства та держави. Однак, незважаючи на свою прогресивність та глибину, ідеї Цицерона не знайшли безпосереднього продовження в наступні епохи. Це можна пояснити як політичними змінами в Римі (перехід від республіки до імперії), так і загальним занепадом античної політичної думки в наступні століття. Тим не менш, концепції Цицерона не були втрачені повністю. Вони були перевідкриті та переосмислені в епоху

Відродження та Просвітництва, ставши важливим джерелом натхнення для розробників сучасних конституційних теорій. Його ідеї про змішане правління, природне право та роль громадян у державі знайшли відображення в багатьох сучасних конституційних системах [11].

Таким чином, хоча ідеї Цицерона не мали прямого продовження в античності та середньовіччі, вони стали важливим елементом інтелектуальної спадщини, яка вплинула на формування сучасного конституціоналізму.

Висновки. Дослідження конституції як категорії римського права демонструє складну еволюцію цього поняття від античності до сучасності. У Стародавньому Римі термін «*constitutio*» мав специфічне значення, відмінне від сучасного розуміння конституції як єдиного основного закону держави. Римські «конституції» були різноманітними правовими актами, виданими імператором, і не мали автоматичного пріоритету над іншими джерелами права. Незважаючи на ці відмінності, римська правова система заклала важливе концептуальне підґрунтя для розвитку конституційної теорії та практики. Особливу роль у цьому процесі відіграли Закони XII таблиць, концепція народного закону (*lex publica*), а також ідеї видатних мислителів, зокрема Цицерона, який розробив теорію змішаного правління та ввів у науковий обіг ключові концепції, близькі до сучасного розуміння конституціоналізму.

Трансформація римської правової та конституційної традиції у фундамент сучасного конституціоналізму була тривалим і складним процесом, який включав переосмислення римських концепцій у контексті нових політичних та соціальних реалій. Хоча римська система не створила безпосередньо сучасну модель конституціоналізму, вона заклала важливі принципи та концепції, які стали основою для подальшого розвитку правової та політичної думки. Досвід античних держав, зокрема контраст між грецькими полісами та Римом, демонструє важливість балансу між стабільністю конституційного ладу та його здатністю адаптуватися до змінних умов. Ці уроки залишаються актуальними і для сучасних конституційних систем, які повинні знаходити баланс між збереженням фундаментальних принципів та адаптацією до нових викликів глобалізованого світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн: *Підручник*. К.: АртЕк, Вища шк., 1997. 511 с.
2. Стецюк П.Б. Основи теорії конституції та конституціоналізму. Частина перша: *Посібник для студентів*. Львів: Астролябія, 2004. 232 с.
3. Оніщенко, Ольга Вікторівна. Конституція України як основне джерело конституційного права України. *Дис... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук спец.: 12.00.02 – «конституційне право»*. Київ, 2005. 216 с.
4. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції: *Навч. посіб.* Х.: Консум, 2002. 394 с.
5. Опришко В.Ф. Конституція України – основа системи національного законодавства. Правова держава. *Щорічник наукових праць. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України*. Вип. 14. К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2000. С. 118–125.
6. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри. / Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, О.М. Лисенко, А.А. Мелешевич. К.: ВАІТЕ, 2021. 528 с.
7. Белов Д.М., Белова М.В., Переш І.С. Розуміння терміну «конституція» в період Стародавнього Риму. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 4. 2023. С. 66–70.
8. Watson, A. *Roman Law and Comparative Law*. Athens: University of Georgia Press. 1991. 221 p.
9. Behrends O. Die Gewohnheit des Rechtes und das Gewohnheitsrecht. Die Begründung des Rechts als Historisches Problem. München, 2002. S. 21.
10. Hülsen Ch. Comitium. *Paulys Realencyclop ädie der classischen Altertumswissenschaft*. Bd. IV,1. Stuttgart, 1935. S. 717-718.
11. Цицерон Марк Туллий. Диалоги о государстве, о законах. 1966. С. 33.
12. Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму. В. Березний: РК «Євростандарт», 2011. 400 с.
13. Белов Д.М. Основний закон як основа формування та реалізації політики держави. *Ученые записки Таврийского национального университета им. В.И.Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2011. Том 24 (63). № 2. С. 136–144.
14. Белов Д.М. Удосконалення Конституції як спосіб реалізації парадигми конституціоналізму. *Форум права*. 2012. № 3. С. 62–67.